

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA V OSTRAVĚ
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA SPOLEČENSKÝCH VĚD

SVĚDOMÍ

AUTONOMIE – HETERONOMIE - TEONOMIE

ZÁPOČTOVÁ PRÁCE

ETIKA 1

Vedoucí předmětu: Mgr. Lucjan Klimsza, ThDr.

Zpracoval: DANIEL FÉR

Úvod

Ve filozofickém slovníku W. Bruggera se tvrdí, že: „přikazujícímu výroku svědomí je třeba vždy vyhovět. To platí i v případě svědomí, jež se nepřekonatelně bez viny mýlí. Jednající nemá vůbec žádnou jinou možnost.“¹ Na následujících stranách se budeme věnovat otázce: Co může opravňovat svědomí vznést takovýto požadavek? Dříve než se budeme moci zabývat možnými příčinami tohoto kategorického požadavku svědomí, bude nutné nahlédnout, co se tím míní, když se mluví o svědomí.

1. Svědomí

V této kapitole stručně nahlédneme jak bylo chápáno svědomí dříve a jak je chápáno nyní, tím vytvoříme základ pro zodpovězení otázky formulované v úvodu. Dříve než však budeme moci pokračovat, bude nutné ujasnit si dva pojmy, jejichž význam si je blízký, ne však totožný. Jedná se o *morálnost* a *mravnost*. Morálnost, morální, znamená čistou shodu jednání se svědomím, nezávisle na obsahu, který je motivem. Mravnost, mravný, znamená obsahový aspekt, nikoli aspekt svědomí.² Tato práce se týká svědomí, proto bude pojednávat o tom, co určuje jaké jednání bude svědomí vyžadovat, a tím pádem co určuje, které jednání bude morální.

1.1. Pojem svědomí

Uvědomění si jevu svědomí, lze pozorovat už v Egyptě (srdce), v Babyloně (znepokojení nad chybným jednáním) nebo v Indii (neviditelný bůh, prodlévající v nitru). Sokratés mluví o nechuti při vzpomínce na špatný čin, Seneca o hlídači a pozorovateli dobra a zla v člověku a Filón Alexandrijský o Božím vkladu do člověka.³

Svědomí je složený výraz: s-vědomí, con-scientia, Ge-wissen, συν-εἰδεσις. V uvedených jazycích je patrné, že označovaná věc má co dělat s vědomím člověka. Řecké εἰδεσις znamená původně „vidění, poznávání viditelných předmětů“. Συνειδεναι ἑαυτο τι nebo συνειδεναι ὅτι znamená „být si něčeho vědom“. Podstatné jméno συνειδεσις znamená „posouzení věci, náhled, ostrovtip“. Latinský výraz *conscientia* znamená „vnímání, vědění, znalost, vnitřní zkušenost, smýšlení, svědek jednání“.⁴

1 BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994 s. 425 Heslo: Svědomí.

2 Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1991 s. 223.

3 Srov. SKOBLÍK, Jiří. *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum, 1997 s. 30.

4 Tamtéž. s. 88 - 89.

1.2. Různé chápání svědomí v dějinách

Jak bylo již naznačeno, chápání svědomí se v průběhu dějin různě vyvíjelo. První souvislejší učení o svědomí lze nalézt už u Aristotela. **Aristotelés** totiž v souvislosti s rozlišením teorie a praxe oddělil *teoretický* a *praktický rozum*. Teoretický rozum vychází z toho, co je zvláštní, proměnné, empirické a vystupuje k všeobecnému a tak dosahuje teoretického poznání. Jeho cílem je pravda.⁵ Praktický rozum naproti tomu vychází s všeobecného (od pravdy a dobra) a toto všeobecné vztahuje na zvláštní situace, ve kterých člověk jedná. Praktický rozum klade otázku: Co mám dělat zde a teď? Jeho koncem je začátek jednání.⁶ Arno Anzenbacher ve svém úvodu do filosofie ukazuje, že termín *praktický rozum* lze v souvislosti s etikou nazývat svědomím.⁷

Chápání svědomí dále nejvíce ovlivnil **Tomáš Akvinský**, podal totiž neobyčejně propracovaný pojem svědomí.⁸ Tomáš zkoumá otázky svědomí ve dvou souvislostech. 1) První přístup je terminologicky charakterizován pojmy *conscientia* a *synderesis*, 2) druhý pojmem *lex naturalis*.

Ad 1. Tento přístup nejpodrobněji vyložil v 16. a 17. otázce spisu *De veritate*. Tomáš vychází z etymologie pojmu⁹ a říká, že *conscientia* je *aplikace určitého vědění* na určitý úkon (*applicatio scientiae ad aliquem actum particularem*). Morálně relevantní je přitom ta aplikace, která se děje jako úvaha zda úkon je nebo není mravně dobrý (*an actus sit rectus vel non*). Pro upřesnění je pak rozhodující jaké vědění je aplikováno. Podle Tomáše má toto vědění tři roviny – *synderesis*, *sapientia* a *scientia*.¹⁰ *Synderesis* je poznání nejobecnějších mravně praktických principů, které náleží praktickému rozumu a má *apriorní* charakter.¹¹ *Sapientia* (= latinsky moudrost) je *získané* vědění, které se týká nejvyšších a posledních důvodů skutečnosti. Základní světonázorový

5 Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1991 s. 233.

6 Srov. Tamtéž. s. 235.

7 Praktický rozum si totiž stejně jako svědomí klade otázky: Co mám dělat? Co je dobrem zde a teď? Svědomí přitom nutně, stejně jako praktický rozum vztahuje všeobecné na určitou situaci. (Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1991 s. 235).

8 Přestože u Tomáše neexistuje žádný výraz, který by přesně označoval to co v češtině myslíme slovem „svědomí“, výrazy *conscientia* a *ratio*, jichž užívá v příslušných kontextech, mají obecnější význam než naše „svědomí“, tak dané charakteristiky umožňují poznat o co jde. (ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 79).

9 *Con-scire* = spolu-vědět, zároveň vědět, od toho *conscientia* = s-vědění, spolu-vědění. (ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 79)

10 Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 79.

11 Tomáš mluví o přirozeném habitu. To znamená že *synderesis* je obecně lidská, neproměnná a trvalá. Při aplikaci funguje normativně – pobízí k dobru (*inclinare ad bonum*) a zakazuje zlo, „reptá“ proti němu (*remurmurare malo*). (ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 80).

postoj. *Scientia* (= latinsky vědění) je *získané empirické* vědění, poznání faktů, na základě kterých lze posuzovat.¹²

Ad 2. Tento přístup vyložil Tomáš v traktátu o zákoně v *Teologické sumě* (I-II, 90-108). *Lex naturalis* (přirozený zákon) Tomáš definuje jako speciální účast na *lex aeterna* (věčný zákon) v rozumové přirozenosti.¹³ *Lex aeterna* „není nic jiného než plán Boží moudrosti, pokud řídí veškeré jednání a všechny pohyby.“ (*Summa theologiae* I-II, 93,1)¹⁴ V této definici jsou důležité pojmy jednání (*actus*) a pohyby (*motiones*) protože podle nich se potom rozlišuje dvojí účast na *lex aeterna*. Obecnou účast má veškeré stvoření, jedná se o přírodní řád, přirozené sklony. Tyto Bůh řídí jako *motiones*. Speciální účast má pouze rozumný tvor, právě ve svém rozumu. Jej Bůh řídí v jeho *actus*. Speciálnost této účasti pak spočívá ve spolupodílení se na prozřetelnosti.¹⁵ Tak člověk vytváří sám sobě zákon, kterým je vázán – svědomí.¹⁶

Další velmi významnou postavou evropské etiky je **Immanuel Kant**. Kant formuluje *kategorický imperativ* (nárok): „Jednej tak, jako by se maxima¹⁷ tvého jednání měla na základě tvé vůle stát obecným přírodním zákonem.“ (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* B 52)¹⁸ Dále nazývá vědomí *kategorického imperativu* jako morálního principu *faktem rozumu*, protože se sám vnucuje, a to jediným faktem *čistého rozumu*, který se takto ohlašuje jako původně zákonodárný (*sic volo, sic iubeo* = tak chci, tak přikazuji). Tímto odhaluje jediný bod, kde lze, do jisté míry empiricky, poznávat transcendentální, protože *fakt rozumu* se vnucuje ve vědomí, ohlašuje se a vyžaduje respekt. *Fakt čistého rozumu* je tedy fakticky svědomí.¹⁹

12 Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 80 - 81.

13 Srov. Tamtéž. s. 85.

14 „Lex aeterna nihil aliud est quam ratio divinae sapientiae, secundum quod est directiva omnium actuum et morionum“ (CAHA, Aleš. *Autonomní morálka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004 s. 64).

15 Arno Anzenbacher to shrnuje takto: všechny bytosti, i člověk, jsou začleněny do systému předem daných, druhově specifických, přirozeně ne-libovolných daností, z nichž vyplývají (podle druhu) určité přirozené sklony ve smyslu přirozených nutností, způsobů chování, potřeb, ev. pudů. Člověk jako rozumová bytost však u těchto daností nezůstává, nýbrž je schopen sám vykonávat svým rozumem prozřetelnost pro sebe a pro jiné a dávat si zákon jednání. V tomto smyslu je na základě rozumu sám sobě zákonem. (ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 86).

16 Srov. CAHA, Aleš. *Autonomní morálka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004 s. 64 - 65 a ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 84 - 86.

17 Maximy jsou subjektivní praktické zásady jež obsahují „všeobecné určení vůle“ Například: „Buď čestný!“ (ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 51).

18 ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 54.

19 Srov. Tamtéž. s. 54, 78 a 94.

1.3. Současný náhled na svědomí

V současnosti je náhled na svědomí nejednotný. Jiří Skoblík upozorňuje, že „současná doba vkládá do pojmu svědomí vnímání hodnot, vnitřní poznání, vědomí povinnosti, odpovědnost, mravní cítění nebo základ vlastního já, takže užit slova svědomí vyžaduje připojit ihned vysvětlení, co se jím míní.“²⁰ Helmut Weber se přiklání k scholastickému pojetí, dodává však, že „je ovšem třeba jej doplnit. Chybí v něm pro svědomí zvlášť charakteristický jev emocionálního dotčení.“²¹ Tomuto požadavku vyhovuje filozofický slovník W. Bruggera když říká: „Svědomí v širším smyslu znamená schopnost lidského ducha poznat mravní hodnoty, příkazy a zákony, v užším smyslu pak jejich užití na vlastní jednání, které máme bezprostředně provést. Je to vnitřní instance, *jež zcela osobním, nepřeslechnutelným způsobem* člověku oznamuje, co má dělat a co nedělat... před činem vyslovuje svůj soud... po činu pak jako moc chválící či soudící... Působivým svědectvím moci svědomí je mravní *lítost*.“²² Ne tak už stanovisko církve, jak jej podává Skoblík: „svědomí je rozumový úsudek, kterým člověk poznává, zda je konkrétní jednání, které zamýšlí vykonat nebo právě uskutečňuje nebo už provedl, mravně dobré nebo zlé.“²³

2. Svědomí a mravní νομος

V předcházející kapitole jsme nastínili různé chápání jevu svědomí, to se nám stane základem pro další postup, ve kterém se budeme věnovat úvodní otázce o původu závaznosti svědomí. Nebo jinak – z čeho vycházejí kategorické požadavky které vznášejí svědomí na naši vůli a jednání. Mravní kvality jednotlivce jsou vposledku kvalitami vůle²⁴ jednajícího, neboť je-li vůle dobrá či špatná závisí na tom *jak se vztahuje ke svědomí*, tedy na tom, vztahuje-li se „podle nejlepšího vědomí a svědomí“ k tomu, co rozum jakožto svědomí poznává jako povinnost.²⁵ To předpokládá existenci nějakého mravního zákona (νομος)²⁶, tento předpoklad se projevuje v požadavku povinného

20 SKOBLÍK, Jiří. *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum, 1997 s. 30.

21 WEBER, Helmut. *Všeobecná morální teologie*. Praha: Zvon, Vyšehrad, 1998 s. 172.

22 BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994 s. 424 Heslo: Svědomí.

23 SKOBLÍK, Jiří. *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum, 1997 s. 89.

24 Lidská vůle může být vymezena jako duchovní schopnost člověka potvrzovat duchovně poznané hodnoty nebo o ně usilovat. Jejím charakteristickým předmětem je předmět vůle vůbec... vůle má neomezenou oblast předmětů. (BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994).

25 ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 95.

26 Νομος, řecky zákon, norma. Mravní zákon nepoučuje jen o tom co je o sobě dobré nebo zlé, nýbrž ukládá našemu svědomí jako povinnost konat dobro a vystříhat se zla. (BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994 s. 492 Heslo: Zákon).

vyhovění výroku svědomí, který kategoricky zavazuje člověka, určuje jeho svědomí a tím také morálnost jednání. Původ tohoto zákona bude předmětem této kapitoly.

2.1. Heteronomie svědomí

Ve filozofickém slovníku G. Durozoi je heteronomie²⁷ definována jako: „životní postavení jedince nebo skupiny, kteří se řídí mravním zákonem uloženým zvenku.“²⁸ Ve vztahu ke svědomí se tedy bude jednat o stav ve kterém mravní voμος bude svědomí vnější. Toto předpokládaly empirické etiky, hlavně hedonisté a také eudaimonisté.²⁹ *Hedonismus*³⁰ je označení etického směru, který klade slast jako nejvyšší etický princip. Jde o teleologické zdůvodnění tohoto etického principu s odkazem na lidskou přirozenost; to co je přirozené, je i dobré a přirozený účel lidského jednání je spatřován v dosažení slasti,³¹ rozkoše.³² Podle hedonistů jsou etické příkazy jen chytře stanovená pravidla ze zkušenosti, která člověka chrání před nepříjemnými pocity. Předpokládají, že *člověk jedná pouze kvůli slasti*.³³ Mravním zákonem se tedy stává *motivace libosti a nelibosti*, zákon jednání je předem daný *přírodní zákon*, který determinuje člověka stejně jako subhumánní přírodu.³⁴

Proti tomuto pojetí se ostře ohrazuje Kant ve své Metafyzice mravů. Jeho argumentace je následující: „Má-li být *morální princip* (= mravní zákon)³⁵, čistý, pak musí charakteru čisté, formálně určené povinnosti odpovídat právě tak čistý účel. Tento účel tedy musí vyplynout z rozumu jako takového. Musí tedy být zásadně odlišný od empirických účelů motivace libostí a nelibostí, o něž jde v empiristické etice. Jako korelát kategorické povinnosti musí být účelem mravnosti účel nepodmíněný, absolutní, tedy nejvyšší dobro. Tento rozumový účel musí být zároveň *a priori objektivně nutný* pro

27 Řecký έτερος = druhý, voμος = zákon, tedy cizí zákonodárnost. (ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 63).

28 DUROZOI, Gérald a kol. *Filozofický slovník*. Praha: EWA Edition, 1994 s. 107 Heslo: Heteronomie.

29 Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 55.

30 Představiteli hedonismu jsou Démokritos, Aristippos z Kyrény, Eudoxos, Epikúros. (BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994 s. 157 Heslo: Hédonismus).

31 Slast je buď označení pro příjemný počitek (v protikladu k bolesti) či častěji pro pocit uspokojení. Vzniká tím, že nějaké úsilí dosáhne svého přirozeného předmětu, ať už ve skutečnosti či v živé představě. Duchovní uspokojení se nazývá radostí. (BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994 s. 385 Heslo: Slast).

32 BLECHA, Ivan a kol. *Filozofický slovník*. Olomouc: Fin, 1995 s. 169 Heslo: Hedonismus.

33 Srov. BRUGGER, Walter. *Filozofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994 s. 157 Heslo: Hédonismus.

34 Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 63.

35 Kant definuje *morální princip* jako praktické zákony, obecně platné pro všechny rozumné bytosti, jakož i pro každé chtění (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten BA 64) => jedná se tedy o jiný pojem pro *mravní zákon*. (Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 55).

všechny rozumové bytosti. A tu Kant ukazuje, že všechny účely, jež si klademe empiricky, jsou vždy jen účely relativní.³⁶ To dokazuje tím, že tyto empirické účely (motivace libosti a nelibosti) jsou vždy jen *prostředky* k uspokojení subjektivních potřeb, mají charakter libovlnosti. To znamená, že v oblasti empirické teleologie neexistuje žádný absolutní účel, který by přicházel v úvahu jako korelát kategorické povinnosti.³⁷ Motivace libosti a nelibosti tedy nemůže být mravním zákonem.

2.2. Autonomie svědomí

V předcházející podkapitole jsme ukázali pouze, že hedonistická motivace libosti a nelibosti nemůže být mravním zákonem, nikoli, že mravní zákon nemůže být heteronomní, vnější svědomí. Této otázce se budeme věnovat nyní v souvislosti s otázkou autonomie³⁸ svědomí.

Autonomie svědomí znamená toto: Nikdo nás nemůže k něčemu morálně zavázat, jestliže my sami nemáme vědomí, že jsme k tomu zavázáni.³⁹ To proto, že kategoricky zavazující mravní zákon je podle své povahy zákon, který se vyjevuje a konkretizuje v daném svědomí. Proto platí zásadně toto: Žádný zákon, který je pro svědomí vnější, si nemůže činit nárok (jakoby za zády svědomí), aby rozhodoval o morálnosti⁴⁰ našich motivací a našeho jednání. Vnější, objektivní pravidla nabývají striktně morálního významu jen potud, pokud je uzná vlastní svědomí.⁴¹

Zastáncem autonomie svědomí byl i **Tomáš Akvinský**, i když tento pojem ještě neexistoval.⁴² Lze to doložit jeho tvrzeními na dvou místech. První z nich se nachází ve spisu *De veritate* 17,3: „Určitá povinnost proto někoho zavazuje výlučně potud, pokud jemu tato povinnost zprostředkována věděním. Jestliže tedy někdo toto vědění nemá,

36 ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 55.

37 Srov. Tamtéž. s. 55 - 56.

38 Řecky $\alpha\upsilon\tau\omicron\nu\tau\omicron\varsigma$ = sám, $\nu\omicron\mu\omicron\varsigma$ = zákon, tedy svézakonodárnost. (BRUGGER, Walter. *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994 s. 74 Heslo: Autonomie).

39 ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1991 s. 237.

40 Arno Anzenbacher zde používá slovo „mrvnost“ a v následující větě definuje mrvnost jako shodu vůle nebo jednání se svědomím. Toto je v rozporu s jeho vlastní definicí uvedenou v Úvodu do filozofie, kterou jsem citoval na začátku této práce, tam stejné vymezení používá pro slovo „morální, morálnost“. V zájmu zachování jednoty v používání pojmů jsem tedy na tomto místě zaměnil pojem „mrvnost“ za pojem „morálnost“. (Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1991 s. 223 a ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 96).

41 Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 95 - 96.

42 Na tom se shoduje jak Arno Anzenbacher, tak i Helmut Weber. (Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1991 s. 237 a WEBER, Helmut. *Všeobecná morální teologie*. Praha: Zvon, Vyšehrad, 1998 s. 198).

není touto povinností vázán.⁴³ To vychází z chápání svědomí jako *conscientia*, tedy aplikace určitého vědění na konkrétní situaci.⁴⁴ Druhé místo ve spisu *Summa theologiae* I-II, 96,4 odpovídá na otázku: Jak je třeba rozhodnout, když se svědomí dostane do rozporu s postojem církve, při němž jako důsledek hrozí exkomunikace? Tomáš odpovídá, že i v takovém případě se musí člověk řídit proti církvi vlastním svědomím.⁴⁵

Pojem *autonomie* jak jej známe zavádí teprve **Immanuel Kant**, převzal jej z politicko-právní oblasti⁴⁶ a začal ho používat ve filozofii, čímž tento pojem získal přenesený význam. Tak jako je autonomní nějaká legálně zřízená instituce v rámci nadřazeného právního řádu státu, tak je rozum nezávislý (autonomní) na jakémkoli vnějším vlivu.⁴⁷ Pro Kanta je tedy autonomie „nejvyšším, dokonce jedinečným principem mravnosti, neboť 'mravní zákon nevyjadřuje nic jiného než autonomii čistého rozumu'“⁴⁸ Mluvíme-li o autonomii svědomí, akcent je především na tom, že povinnost a dobro v striktně morálním smyslu mohou být určeny jedině osobním svědomím a žádnou ať jakoukoliv pro svědomí vnější instancí.⁴⁹

Zvláště s ohledem na následující podkapitulu se nyní zaměříme na *autonomní morálku Alfonse Auera*. Je totiž významnou postavou křesťanské etiky. Autonomní morálku rozpracoval jako reakci na encykliku papeže Pavla VI. *Humanae vitae*, v deseti tezích.⁵⁰ Weber shrnuje Auerovu pozici takto: „Auer považuje etično na lidsky vnitrosvětskou veličinu, jíž přísluší vlastní zákonitost (autonomie) a člověk k ní má vlastní (autonomní) přístup. Představy a řešení v oblasti morálky se získávají s pomocí rozumu a zkušeností jen o člověku: z reality poměrů a života. Neodvozují se z premis víry a nepocháejí ani v bibli z výslovného zjevení.“⁵¹

43 ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1991 s. 237.

44 Srov. kapitola 1.2.

45 Srov. WEBER, Helmut. *Všeobecná morální teologie*. Praha: Zvon, Vyšehrad, 1998 s. 198.

46 Autonomie jako politická kategorie znamená relativní samostatnost v rozsáhlé výsostné oblasti, které se nesmí nikdo dotknout, jako ani ona sama nesmí překročit svůj ohraničený prostor. Autonomie je především mezinárodněprávní pojem, poněvadž je sjednávána smluvně, přičemž smluvní partneři nejsou rovnocenní. (CAHA, Aleš. *Autonomní morálka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004 s. 26, poznámka 15).

47 Srov. CAHA, Aleš. *Autonomní morálka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004 s. 26.

48 BRUGGER, Walter. *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994 s. 74 Heslo: Autonomie. Srov. kapitola 1.2.

49 Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 96.

50 Aleš Čaha se v *Autonomní morálce* věnuje těmto tezím značně obsáhle a projednává každou z nich samostatně. Citátem také dokládá, že cílem Alfonse Auera bylo předložit k diskusi nárok církve na závazné projevy v konkrétních otázkách mravního jednání. (Srov. CAHA, Aleš. *Autonomní morálka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004 s. 37 - 53).

51 Srov. CAHA, Aleš. *Autonomní morálka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004 s. 17.

2.3. Teonomie svědomí

Nyní jsme již ukázali názory, které jednoznačně vylučují jakoukoli heteronomii svědomí. Mravní zákon, který vznáší kategorický požadavek poslušnosti tedy může být oprávněný jej vznést jedině proto, že je svědomí vlastní, je tedy vyjádřením svědomí (rozumu). Proti tomuto postoji se však ohrazují mnozí křesťané, když požadují podřízení vůle nikoli rozumu (svědomí), nýbrž vůli a příkazům Boha. Tedy namísto autonomie prosazují *teonomii*.⁵²

Teonomie je: „označení názorů, které na rozdíl od autonomie předpokládají heteronomní, božskou sílu jako poslední podmínku, důvod a možnost mravního jednání... teonomie se projevuje zejména v křesťanské teologii v podobě bíce či méně striktně formulovaného požadavku poslušnosti vůči božímu zákonu.“⁵³ Po vyrovnání se s touto námitkou existují dvě cesty. 1) První z nich je teze moderní teologie o poslušnosti Božího zákona v reflektované a zodpovědné autonomii člověka a 2) druhá přijímá teonomii.

Ad 1. První z nich osvětluje stručně již filosofický slovník Ivana Blechy⁵⁴ a jasně ji osvětluje Arno Anzenbacher. Jeho podání se přidržíme. Při popisu svědomí podle Tomáše a Kanta jsme ukázali, že ve svědomí jde o to, abychom určovali dobro z čistého (oproti hedonisticky instrumentalizovanému)⁵⁵ rozumu a dále o to, abychom věděli, že jsme tímto dobrem kategoricky vázáni.⁵⁶ V tomto pojetí je svědomí pro člověka „jediné možné místo, kde je bezprostředně a konkrétně vnímána Boží vůle. Člověk ví, že právě ve svědomí je volán Bohem k odpovědnosti, a proto interpretuje kategorický požadavek svědomí jako „hlas Boží“.⁵⁷ Pak se však jedná o autonomii, neboť svědomí vidí samo sebe jako Bohem zmocněnou poslední instanci, na rozdíl od vnějších nároků a autorit. Tak také podle Augustina „stojí spravedlivý se svým svědomím (praktickým rozumem)⁵⁸ před Bohem, kde ho nevidí nikdo z lidí, nýbrž jen ten který proniká co každý myslí.“⁵⁹ Anzenbacher tento problém zmiňuje také v Úvodu do filozofie a zde se odvolává na Kanta: „Neboť podle Kanta vede mravní zákon pojmem

52 Řecky θεος = bůh, νομος = zákon, tedy stav kdy se Boží vůle stává zákonem. (BLECHA, Ivan a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: Fin, 1995 s. 410 Heslo: Teonomie).

53 BLECHA, Ivan a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: Fin, 1995 s. 410 Heslo: Teonomie

54 Srov. Tamtéž.

55 Srov. kapitola 2.1.

56 Srov. úvod.

57 Srov. ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 96.

58 Srov. kapitola 2.1.

59 ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 97.

nejvyššího dobra jakožto předmětu a konečného účelu čistého praktického rozumu... k poznání všech povinností jakožto božských příkazů, ne jakožto libovolných, o sobě nahodilých nařízení cizí vůle, nýbrž jakožto podstatných zákonů každé svobodné vůle samé o sobě, jež je však přece dlužno považovati za příkazy nejvyšší bytosti...“⁶⁰

Ad 2. Tuto cestu nalézají Helmut Weber u apoštola Pavla a u Luthera. Na základě biblických textů vyvozuje, že svědomí je pro Pavla subjektivní veličinou, je závislé na Bohu a je nesené jeho silou a milostí.⁶¹ Soud svědomí není samostatný výkon člověka, nýbrž je zapsán Bohem do srdce (Římanům 1,15), popřípadě získán z víry, jež je dána Bohem (Římanům 14,23: „Cokoli není z víry, je hřích“) a dobré svědomí (συνειδήσις) podává své svědectví „v Duchu svatém“ (Římanům 9,1)⁶² Souhrně se nyní dá říci, že: „Pavel oceňuje svědomí, ale vidí ho také nevyhnutelně střízlivě. Nad svědomím je Boží slovo a láska, jakož i Boží milost a náklonnost, na niž je odkázán a z níž žije. Svědomí u Pavla není autonomní, netvoří autonomní autoritu a neztotožňuje se s Bohem. Nese v sobě znamení lidské slabosti.“⁶³ Lze tedy říci, že u Pavla se jedná o teonomii svědomí.

Interpretaci pozice Luthera lze v kontextu knih Webera⁶⁴ a Anzenbachera⁶⁵ považovat za spornou. Weber jej totiž, jak jsem již zmínil, zařazuje do konceptu teonomie. Zdůrazňuje jeho názor podle kterého je svědomí postiženo hříchem natolik, že mu může pomoci pouze víra, „pak se z provinilého a úzkostného svědomí hříšného člověka stává svědomí dobré, odvážné a Kristem osvobozené. Toto svědomí už není svázáno, je svobodné i vůči lidským autoritám. Přitom ale vůbec není autonomní. Jeho pánem není sám jedinec, nýbrž Kristus a Boží slovo.“⁶⁶ Zatímco Anzenbacher tvrdí, že pro Luthera je Boží soud myslitelný jen tak, že Bůh soudí ve svědomí, a tím uznává autonomii svědomí. Dokládá to citátem z Luthera ve kterém on dává promlouvat Bohu: „Hle, já nad tebou nevnáším rozsudek, nýbrž přistupuji na tvůj vlastní soud o sobě a potvrzuji ho. Protože ty nemůžeš o sobě soudit jinak, ani já nemohu. Tedy podle toho, co říkají tvé myšlenky a tvé svědomí jako tvoji svědkové, jsi hoden buď nebe, nebo pekla.“⁶⁷

60 ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1991 s. 237.

61 Srov. WEBER, Helmut. *Všeobecná morální teologie*. Praha: Zvon, Vyšehrad, 1998 s. 194 -195.

62 Tamtéž. s. 195.

63 Tamtéž.

64 Tamtéž. s. 200 - 203.

65 ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 97.

66 WEBER, Helmut. *Všeobecná morální teologie*. Praha: Zvon, Vyšehrad, 1998 s. 201.

67 ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání s. 97.

Závěr

Nyní je čas vrátit se k otázce položené v úvodu, kterou je možno formulovat, nyní již výstižněji, takto: Z čeho vycházejí a čím jsou oprávněné kategorické požadavky poslušnosti které vznáší svědomí na naši vůli a jednání? Jak již předpokládal název práce, došli jsme k tomu, že to způsobuje nějaký νομος, konkrétněji, *mravní zákon*. Tento závěr vyvozujeme z kategoričnosti požadavku poslušnosti, neboť pouze nějaký zákon může tuto poslušnost vyžadovat. Následně jsme požadavkem čistoty mravního zákona *vyloučili možnost*, že by tento zákon mohl *být empirický*. Pouze čistý mravní zákon totiž má pravomoc vyžadovat bezpodmínečnou poslušnost a aby byl čistý, musí být nelibovolný, a priori nutný. Empirický zákon vykazuje charakter libovolnosti.

Následně jsme dospěli ke dvěma dalším možnostem, totiž autonomii, tedy svézákonodárnosti svědomí, nebo heteronomii a to konkrétně teonomii svědomí. Zbývá tedy otázka zda původ mravního zákona pochází ze samotného svědomí, či z Boha. Nenašli jsme žádný způsob, jak jednu z těchto možností vyvrátit, ale zjistili jsme, že moderní teologie dokázala oba přístupy smířit. Vychází přitom z následujícího: V autonomii jde o to, aby člověk vyvozoval dobro z čistého rozumu (svědomí) a přitom byl jeho požadavky vázán. V tomto pojetí je svědomí pro člověka jediné možné místo, kde je bezprostředně a konkrétně vnímána Boží vůle, přesto svědomí zde vnímá samo sebe jako poslední instanci na kterou se Bůh obrací, jedná se tedy o autonomii, přesto je původ požadavku poslušnosti božský.

Došli jsme tedy k takovéto odpovědi: Kategorické požadavky poslušnosti, které vznáší svědomí na naše jednání a vůli, vycházejí z mravního zákona autonomního čistého rozumu (svědomí) a svou oprávněnost odvozují od Boží vůle, která je v reflektované a zodpovědné autonomii vnímána.

POUŽITÁ LITERATURA

ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia 2001, 2. vydání. ISBN 80-200-0917-5

ANZENBACHER, Arno. *Úvod do filozofie*. Praha: SPN, 1991. ISBN 80-04-26038-1

CAHA, Aleš. *Autonomní morálka*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. ISBN 80-244-0789-2

SKOBLÍK, Jiří. *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-357-1

WEBER, Helmut. *Všeobecná morální teologie*. Praha: Zvon, Vyšehrad, 1998. ISBN 80-7021-292-6

Slovníky

BLECHA, Ivan a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: Fin, 1995. ISBN 80-7182-014-8

BRUGGER, Walter. *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-0409-X

DUROZOI, Gérald a kol. *Filosofický slovník*. Praha: EWA Edition, 1994. ISBN 80-85764-07-5